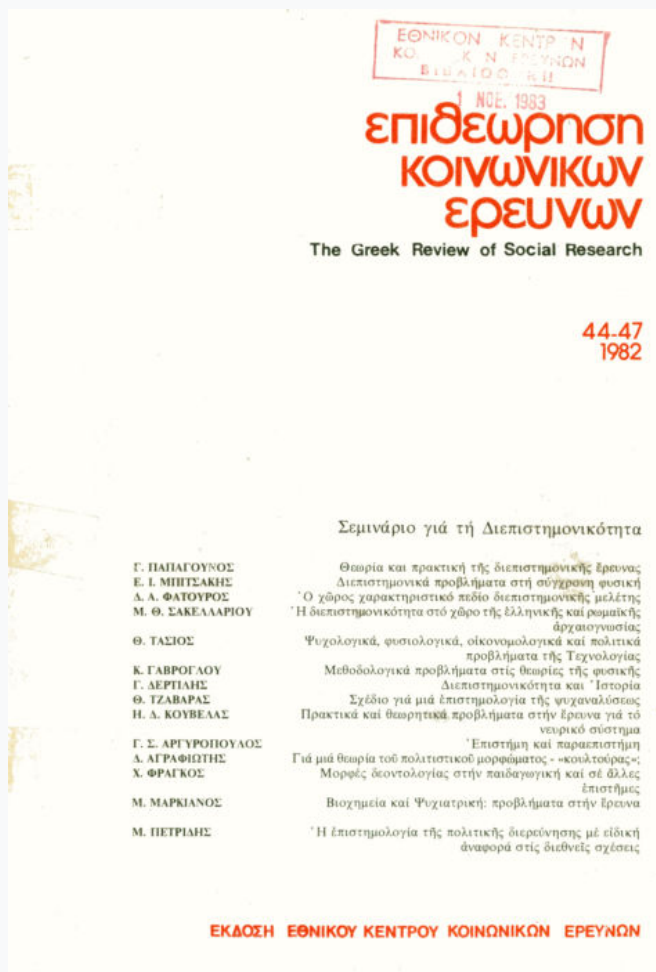

The Greek Review of Social Research

Vol 44 (1982)

44-47

Μερικά ψυχολογικά, φυσιολογικά, οικονομολογικά και πολιτικά προβλήματα που συνδέονται με την τεχνολογία

Θ. Τάσιος

doi: [10.12681/grsr.528](https://doi.org/10.12681/grsr.528)

Copyright © 1982, Θ. Τάσιος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Τάσιος Θ. (1982). Μερικά ψυχολογικά, φυσιολογικά, οικονομολογικά και πολιτικά προβλήματα που συνδέονται με την τεχνολογία. *The Greek Review of Social Research*, 44, 41–45. <https://doi.org/10.12681/grsr.528>

Μερικά ψυχολογικά, φυσιολογικά, οικονομολογικά καί πολιτικά προβλήματα πού συνδέονται με τήν Τεχνολογία

Θ. Τάσιος *

Εισαγωγή. Ἡ εἰσαγωγή αὐτή εἶναι ἀπολογητική. Ἐδίστασα πολύ νά ἀναπακριθῶ θετικά στήν τιμητική πρόσκληση τῆς Ὀμάδας καί νά πῶ κάτι γιά τή διεπιστημονικότητα στήν περιοχὴ τῆς τεχνολογίας πού θεραπεύω: "Ὅταν μιλάς γιά διεπιστημονικότητα, βγαίνεις λίγο ἢ πολύ ἔξω ἀπ' τή θαλπωρὴ τῆς ειδικότητάς σου — ὅπου τὰ κουτσοκαταφέρνεις καί ἐκτίθεται στους ἀέρηδες ἄλλων κλάδων — ὅπου εὐκόλα μπορεί νά γλυστρήσεις ἀπ' τή «διεπιστημονικότητα» στήν *ἀνεπιστημονικότητα*. Ἴσως μάλιστα κάτι τέτοιοι δισταγμοὶ νά ἐρμηνεύουν καί τίς γενικότερες ἀναστολές γιά διεπιστημονικὴ δράση. Δύο πράγματα μέ ἔπεισαν τελικά νά γράψω αὐτό ἐδῶ τὸ πρωτόλειο:

- α) Ὁ πειραματικὸς χαρακτήρας τῆς προσπάθειας, πού ἀνέλαβε ἡ Ὀμάδα, μακριά ἀπ' τή δημοσιότητα.
- β) Ἡ παραδοχὴ ὅτι (στή φάση αὐτή), ἀντί γιά νεφελώδικες γενικότητες, νομιμοποιεῖται κάποιος ἐμπειρισμὸς: Νά πιάσω δηλαδή (ἀπ' τὰ κάτω πρὸς τὰ πάνω) νά ἀπογράψω μερικές ἐξωτεχνολογικὲς δράσεις πού ἐπηρεάζουν ἢ καί ἀπλῶς σχετίζονται με τήν Τεχνολογία, με τήν ἐλπίδα ὅτι ἡ μελέτη τους (ἀπ' τοὺς ἀντιστοιχοῦς ειδικούς πλέον) θά προβάλλει τήν *πρακτικὴ* ἀξία τῆς διεπιστημονικότητας.

Μ' αὐτὸ τὸ δεδομένο, αὐτὰ πού ἀκολουθοῦν θά εἶναι ἀπ' τή φύση τους ἀσπασματικὰ *παράδειγμα*τὰ μᾶλλον, παρά μιὰ θεωρητικὴ συμβολὴ στό θέμα. Λυπᾶμαι.

1. *Πανεπιστημιακὴ ἐκπαίδευση μηχανικῶν καί προφίλ ἐπαγγελματικῶν ἀσχολήσεων.* Τὸ παράδειγμα αὐτὸ σχετίζεται με τήν κοινωνιολογία τῶν ἐπαγγελματιῶν. Ξεκινάει ἀπ' τὸν κοινὸ τόπο ὅτι ἡ ἀνάπτυξη καί ἡ ἐφαρμογὴ τῆς τεχνολογίας σέ μιὰ χώρα ἐπηρεάζονται πολὺ ἀπ' τήν πανεπιστημιακὴν ἐκπαίδευση. Κι εἶναι γνωστὸ τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιστήμης τῆς πανεπιστημιακῆς παιδείας «νά βροῦμε *θεσμικὲς* τεχνικὲς πού νά ὑπαγορευοῦν ὀρθολογικά τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα διδασκαλίας γιά μηχανικοὺς στὰ πανεπιστήμια».

* τμῆμα πολιτικῶν μηχανικῶν Ε.Μ.Π.

Ἡ ἀνάγκη γιὰ κάτι τέτοιο προέρχεται ἀπ' τὸν κίνδυνο τῆς ἀδράνειας τῶν πανεπιστημιακῶν προγραμμάτων ἢ τῶν ἀνελέγκτων προσωπικῶν πρωτοβουλιῶν τῶν διδασκόντων. Μιά, λοιπόν, ἀπ' τὶς τεχνικές αὐτές εἶναι καὶ ἡ συστηματικὴ σύνταξη τῶν προφίλ τῶν ἀπασχολήσεων τῶν μηχανικῶν μέσα στὰ ἐπαγγελματικά: Καταγράφονται (στὴ διάρκεια ἐνός ἀντιπροσωπευτικοῦ χρονικοῦ διαστήματος) τὰ ἀντικείμενα δραστηριοτήτων τοῦ μηχανικοῦ κατὰ τὴν ἔκταση καὶ τὸ *εἶδος* τους (τεχνικά, οἰκονομικά, διδικητικά, κοινωνικά, τὰ ὅποια, μὲ τὴν σειρὰ τους, διαχωρίζονται σὲ ἀκόμα εἰδικότερα ἀντικείμενα, ἀνάλογα μὲ τὴν περίπτωση). Τ' ἀποτελέσματα αὐτῶν τῶν μετρήσεων, ἀνά κατηγορία στενῆς εἰδικότητος μηχανικῶν, ἀναλύονται στατιστικά· καὶ μέσα στὰ πλαίσια ἐνός περιθωρίου ἀξιοπιστίας βγαίνουν ὀρισμένες χρονικές κατανομές δραστηριοτήτων μὲ ἀντίστοιχη οἰκονομικὴ σπουδαιότητα. Ἡ τεχνικὴ αὐτὴ μᾶς ὀθεῖ τώρα νὰ ἐμπνευσθοῦμε ἀπ' αὐτὸ τὸ *προφίλ* δραστηριοτήτων καὶ νὰ *σημασιολογήσου-* *με* τὰ ἀντίστοιχα ἀντικείμενα «διδασκαλίας». Πιο συγκεκριμένα, γιὰ τὴν καλύτερη ἐξυπηρέτηση τῆς καθεμιάς ἀπ' αὐτές τὶς δραστηριότητες μπορεῖ νὰ χρειάζεται:

- Ν' ἀποκτηθοῦν ὀρισμένες ἐπιστημονικές *γνώσεις* (λ.χ. φυσικὴ, χημεία, μηχανικὴ ἢ ναυπηγικὴ, δίκαιο, κοινωνικὴ οἰκονομικὴ, καὶ ἄλλα παρόμοια).
- Ν' ἀναπτυχθοῦν ὀρισμένες πνευματικές ἢ ἠθικές *ικανότητες* (λ.χ. ἀφαιρέσεως, δημιουργικότητας, ἐπικοινωνίας, ἀναλήψεως εὐθυνῶν, κ.ἄ.).
- Ν' ἀναπτυχθοῦν ὀρισμένες δεξιότητες.
- Νὰ ὑπάρχουν ὀρισμένες φυσιολογικές *ικανότητες*.

Σὲ ποῖο βαθμῷ, τώρα, αὐτές οἱ ἀπαιτήσεις μποροῦν νὰ ἰκανοποιηθοῦν μὲ τὸ πανεπιστημιακὸ *ἀναλυτικὸ πρόγραμμα*, καὶ τί συνδυασμένη προοπτικὴ *συνεχιζόμενης ἐκπαίδευσως* καὶ μαθητείας ἀπαιτεῖται (αὐτὸ εἶναι ἓνα ἄλλο βῆμα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ σχεδιασμοῦ, ὁ ὁποῖος ἔτσι πρέπει νὰ εἶναι *καθολικότερος*, ἀντὶ νὰ περιορίζεται μωπικά στὸν «μεσσιανισμό τοῦ πανεπιστημίου»).

Μέχρι ἐδῶ, ἡ τεχνικὴ μοιάζει ἑλκυστικὴ, καὶ μερικές φορές ἔχει πράγματι προσφέρει ὀρισμένες θετικές ὑπηρεσίες. Πάσχει ὅμως ἀπὸ κάποιες μῆσ *λ*-*σ*τικές ὑπεραπλοποιήσεις πού ζητοῦν τὴν παρέμβαση τοῦ οἰκονομολόγου καὶ τοῦ κοινωνιολόγου: Τὰ δεδομένα πού συγκεντρώσαμε ὑπαγορεύονται ἀπ' τὴ *σημερινή* δομὴ τῆς Τεχνολογίας στὸν τόπο (ἐπιστημονικά καὶ οἰκονομικά), δέν εἶναι ὅμως ἀνεπρέαστα κι ἀπ' τὸν ἀπόλοχο τῆς παλιότερης ἐκπαίδευσως. Τὸ πρόβλημα λοιπὸν θὰ εἶναι πρῶτα-πρῶτα νὰ προσθέσει κανεὶς σ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα καὶ μιὰ συνιστώσα *στοχθεσίας*, ἐνῶ ἀπ' τὴν ἄλλη θὰ χρειαστεῖ μιὰ *βελτιστοποίηση* (μέσω τοῦ τελικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ προγράμματος) πάνω στὴν ἑτερογένεια τῶν ἀπαιτήσεων πού θὰ προκύψουν ἀνάμεσα σὲ προφίλ μηχανικῶν μὲ διαφορετικές ἀπασχολήσεις.

2. *Οἱ τεχνοκρατικές τάσεις τῶν μηχανικῶν.* Στὴν ἴδια τὴν πανεπιστημιακὴ ἐκπαίδευση, στὴν ὁποία ἀναφερθήκαμε προηγουμένως, θὰ εἶχε γεννηθεῖ καὶ τὸ καυτὸ ἐρώτημα «πόσα καὶ ποιά μαθήματα — πόσες καὶ ποιές δραστηριότητες πρέπει νὰ προβλέψουμε (ἢ νὰ ἐνθαρρύνουμε) ἔξω ἀπ' τὰ καθαρὰ ἐπιστημονικοτεχνικά ἀντικείμενα», μὲ σκοπὸ νὰ πετύχουμε καὶ τὴν προσωπικὴ πλή-

ρωση τῶν σπουδαστῶν, ἀλλά (τό κυριότερο ἴσως) καί γιά νά ἀποφύγουμε τόν τεχνοκρατικό κίνδυνο πού ἀπειλεῖ τό κοινωνικό σύνολο ἐξαιτίας τῶν παρωπίδων τῆς εἰδικότητας...

Ἐδῶ πιά, ἡ διεπιστημονικότητα δέν εἶναι ἀνάγκη τοῦ στοχασμοῦ, γίνεται ἀνάγκη ἄμυνας τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου ἀπ' τίς τυφλές τάσεις τῶν εἰδικῶν νά ἀναπτύσσουν ὅ,τι τούς εἶναι προσωπικά οἰκειότερο καί ἔλκυστικότερο (συναισθηματικά, ἐπιστημονικά ἢ καί οἰκονομικά), ξεφεύγοντας ὀλίκα ἢ μερικά ἀπ' τήν κοινωνική τελεολογία. Ξέρουμε βέβαια τήν ἐπικρατούσα παρόρμηση τοῦ τεχνοκράτη: Τήν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς καθ' ἑαυτήν, τά μεγαλύτερα προγράμματα, τά θέματα μέ τά ὁποῖα δένεται συναισθηματικά κτλ., κοντολογίης κάθε τί πού μπορεῖ ν' αὐξήσει τίς εὐκαιρίες τοῦ δικοῦ του λειτουργήματος, ὅποτε γίνεται ὄλο καί πιά ἀπαραίτητος, ἐπιβεβαιώνει τίς ἱκανότητές του, προβάλλεται, ἔχει καλύτερες δυνατότητες ἀμοιβῶν καί, ἐπί τέλους, ἀσκεῖ μεγαλύτερη ἄμεση ἢ ἔμμεση ἐξουσία. Καί, βεβαίως, κανένας δέν ἀρνείται πιά τό προβάδισμα τῶν τεχνικῶν ὅταν ὁ στόχος εἶναι μιά συγκεκριμένη μονοσήμαντη ἀνάπτυξη. Μόλις, ὁμως, ἐπιτευχθεῖ ἕνας βαθμός ἀναπτύξεως, μόλις ὀξυνοῦν τά κοινωνικά προβλήματα, μόλις θεθεῖ ἐντονότερα τό ζήτημα τῆς ἀνακατανομῆς τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, μόλις γίνει ὀξύ τό πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας καί ἄλλων πολιτισμικῶν ἀγαθῶν καί, μέ λίγα λόγια, μόλις περιπλακεῖ ἡ στοχοθεσία, τό προβάδισμα αὐτό κλονίζεται σοβαρά.

Καί τότε ἀνακύπτει γι' ἄλλη μιά φορά τό πρόβλημα τῆς νομιμότητας τῶν στόχων. Καί, χωρίς λεκτικές ἀκροβασίες, ὁ σύγχρονος στοχασμός δέν μπορεῖ νά θεμελιώσει ἄλλην ἀρμοδιότητα στοχοθεσίας πέρα ἀπ' τό ἴδιο τό κοινωνικό σύνολο.

Εἶναι πλέον μιά κοινή κατάκτηση τῆς Φιλοσοφίας ὅτι ὁ «ἐπιστημονικός λόγος» καθ' ἑαυτόν δέν μπορεῖ νά παραγάγει ἀξίες καί, ἐπομένως, δέν μπορεῖ νά θέσει στόχους. « Ἀπ' τήν ὀριστική ἐγκλιση τῆς Ἐπιστήμης», ἔλεγε ὁ Πουανκαρέ, «δέν μπορεῖτε νά παραγάγετε μιά προστακτική». « Ὁ σκοπός πρέπει νά προέλθει ἀπό ἄλλη πηγή, κι ὄχι ἀπ' τήν ἐπιστήμη», ἔλεγε κι ὁ Ἀϊνστάιν. Ἔτσι, λοιπόν, δέν μένει παρά νά ἀνατρέξουμε στόν μόνο ἀξιόλογο μηχανισμό πού παραδέχεται ὁ σύγχρονος στοχασμός, τόν Ἄνθρωπο — μέ κεφαλαῖο Α γιά νά σημαίνει τό γένος, γιά νά σημαίνει δηλαδή τή συμμετοχική δημοκρατία.

Μέ συμπάθατε γιά τό ἀναμάσημα αὐτῶν τῶν κοινῶν τόπων εἶναι μὲν πληκτικοί, ἀλλά κάνουν ὀξύτερη τήν ἀνάγκη γιά μιά ἄμυνα. Μιά ἄμυνα πού θά τήν ἐμπνευσθοῦμε καί θά τήν σχεδιάσουμε διεπιστημονικά.

Καί πρῶτα, ἔχουμε τήν ἄμυνα τῆς παιδείας: Νά ὑπενθυμίζουμε στούς ἐπιστήμονες τό οὐμανιστικό τους καθῆκον νά κρατοῦν ἀνοιχτές τίς γέφυρές τους πρός τό κοινωνικό σύνολο καί τή διακραδική δράση.

Ἦστερα, ἔχουμε τήν ὀργανωτική ἄμυνα: Νά θυσιάζουμε ἕνα μέρος τῆς ἀποδόσεως τοῦ συστήματος ὑπέρ τῆς εὐσταθείας του, μειώνοντας τό βαθμό συγκεντρώσεως τῶν λειτουργιῶν του (ἀποκέντρωση καί διασπορά συμβουλευτικῶν ἰδρυμάτων, ὄλο καί μεγαλύτερη συμμετοχικότητα στή λήψη ἀποφάσεων ἀπό ὄλο καί χαμηλότερες στάθμες).

Κι ἐδῶ, φυσικά, θά γεννηθεῖ ξανά ἕνα πρόβλημα βελτιστοποιήσεως. Βελ-

τιστοποιήσεως στο επίπεδο του πανεπιστημιακού αναλυτικού προγράμματος και, το κυριότερο, βελτιστοποιήσεως στο επίπεδο της αποδοτικότητας του παραγωγικού μας συστήματος. Τί διεπιστημονικές και πάλι μελέτες χρειάζονται για να διευκολυνθεί αυτή η βελτιστοποίηση, σ' έναν τόπο μάλιστα, όπου και η εκπαιδευτική και η πολιτική πρακτική πάσχουν από κάμποσες εφηβικές αρρώστιες;

3. *Υγιεινή και ασφάλεια της εργασίας και τεχνολογία.* Έντάξει, το κοινωνικό σύνολο έχει την υποχρέωση να εξασφαλίζει στα μέλη του μιá ελκυστική, υγιεινή και ασφαλή δουλειά. Έδω, όμως, θά ήθελα να βλέπαμε τό ίδιο τό θέμα, μέσα σ' ένα στενότερο σύστημα: μέσα στην ίδια την τεχνολογία. Κι αν καταφέρουμε να υποστηρίξουμε ένα σωστό περιβάλλον εργασίας, με κριτήρια πιό όφελμιστικά, τόσο τό καλύτερο.

Η ιδέα, λοιπόν, είναι γνωστή: Μήπως τελικά συμφέρει οικονομικά ή εξασφάλιση ελκυστικού, υγιεινού και ασφαλούς εργασιακού περιβάλλοντος;

Ξεκινάμε γι' άλλη μιá φορά από έναν κοινό τόπο. Η εφαρμογή (και σέ ένα βαθμό και ή ανάπτυξη) μιás τεχνολογίας εξαρτάται πάρα πολύ απ' τόν προσωπικό παράγοντα:

- α) Θετική εξάρτηση: Κίνητρα για εφευρετικότητα, αύξηση αποδοτικότητας μέσω θετικής ψυχολογίας και μέσω συνεργασιμότητας, κ.ά.
- β) Άποθετική εξάρτηση: Άποφυγή άμεσων και έμμεσων δαπανών που ανακύπτουν απ' τό νοσηρό εργασιακό περιβάλλον ή απ' τό άτύχημα (μειωμένη απόδοση, δικαιολογημένες άπουσίες, άποζημιώσεις θυμάτων, λανθάνον μοϋκοτάξ του υπόλοιπου προσωπικού, κ.ά.).

Στά θέματα αυτά είναι εύκολο τό σπεκουλάρισμα κι άνυπαρκτες σχεδόν οι μετρήσεις, ιδίως στην Έλλάδα. Τό κίνητρο όμως του κοινωνικού συνόλου για τέτοιες έρευνες είναι πολύ μεγάλο. Κι είναι οι έρευνες αυτές άλλο ένα παράδειγμα *διεπιστημονικής* δράσεως. Ίατρική, ψυχολογία, κοινωνιολογία, οικονομολογία και τεχνολογίες χρειάζεται να συνεργαστούν. Άπ' τίς μελέτες αυτές, έστω κι αν δέν αποδειχθεί θετικό όφελμιστικό ίσοζύγιο, πάλι κέρδος θά έχουμε, άφου για ένα μικρότερο διαφορικό κόστος θά ναι εύκολότερη ή πολιτική άπόφαση για τί θεσμικότερη εξασφάλιση του εργασιακού περιβάλλοντος που ύποδεικνύει ή καθαρή άξιολογία.

4. *Ψυχολογία και ιδεολογία του τεχνολόγου έρευνητή σέ σχέση με την παραγωγικότητά του.* Σ' αυτό τό τελευταίο παράδειγμα, θά όμολογήσω ότι ή προβληματική μου είναι άκόμα πιό έρασιτεχνική απ' ό,τι ήταν στα προηγούμενα παραδείγματα. Είμαι, δηλαδή, αδιάβαστος — αλλά για τούτο και πιό περίεργος ν' άκούσω απ' την Όμάδα και νά μάθω. (Τό άλληλοδιδακτικό κέρδος της διεπιστημονικότητας μεταξύ μας!). Λοιπόν, προβάλλω πρώτα τό αντιφατικό δίπολο «άνάγκη για ψυχική γαλήνη κι άποστασιοποίηση, απ' τή μιá, και κοινωνική έμπνευση/κίνητρο, απ' τήν άλλη». Μιλάω βέβαια, ειδικότερα, για τούς μηχανικούς έρευνητές που ό ρόλος τους δικαιούται νά ναι λιγότερο ντιλετάντικός απ' τό ρόλο άλλων έρευνητών — χωρίς όμως γι' αυτό νά μπορεί κανείς νά τούς βάλει ν' αναπτύξουν τό δημιουργικό τους ένέργημα στή μέση απ' τό παζάρι.

Δεύτερο (ανάλογο) θέμα για συζήτηση θά είχε νά κάνει μέ μιάν ἄλλη πηγή ἐμπνεύσεως: Τουλάχιστον, στή βασική ἐφαρμοσμένη ἔρευνα, τό κίνητρο μπορεῖ νά εἶναι τό πάθος τοῦ *εἰδέναι* καθαυτό. Θά μπορούσε λοιπόν νά τό ἀναπτύξει κανεῖς αὐτό τό πάθος (παιδεία) — καί σέ ποιόν βαθμό — ὥστε νά μήν κινδυνεύει ἀπ' τό σύνδρομο τῆς ὀμφαλοσκοπίας;

Τρίτο συμφυές πρόβλημα θέτει τό κίνητρο τοῦ *κέρδους*: Ἐχουμε παραδείγματα θετικῆς δράσεως ἐνός τέτοιου κινήτρου κι ἔχουμε καί παραδείγματα γρήγορου διανοητικοῦ ἐκμαυλισμοῦ ἀπό μιὰ τέτοια *πίεση*.

Δέν ξέρω τί ἐπιστημονική μεθοδολογία ἔχει ἀκολουθηθεῖ γιά νά διερευνηθοῦν αὐτά τά ζητήματα, ὑποθέτω, ὅμως, ὅτι ὁ ἱστορικός τῶν ἐπιστημῶν μέ τόν εἰδικό τῆς πολιτικῆς τῆς ἔρευνας καί μέ τόν ψυχολόγο θάχουν κάνει πολύ καλή παρέα — πρὸς δόξαν τοῦ ἰδανικοῦ πού θέλει νά ὑπηρετήσῃ αὐτή ἐδῶ ἡ Ὅμάδα.

Ἀντί γιά ἐπίλογο. Αὐτά λοιπόν τά λίγα καί τά πρακτικά μοῦ ἤρθαν στό μυαλό μέ τήν πρόσκλησή σας, καί, προτοῦ γίνω «μαθηματικός», θέλω τώρα νά γίνω «ἀκροαματικός» (κατά τό πυθαγόρειο νόημα). Ἀργότερα, θά μπορούσα νά μιλήσω γιά μιάν ἄλλη πιό στενή, ἀλλά πιό θεωρητική, πλευρά τοῦ θέματος μας: Τήν παραγωγικότητα τῆς διεπιστημονικῆς στάσεως (καί ἰκανότητος) στήν περιοχὴ τῆς ἐρμηνείας τῶν νόμων μηχανικῆς συμπεριφορᾶς τῶν Ὑλικῶν. Καί ὑπαινίσσομαι τή συμβολή τῆς Φυσικοχημείας στή Μηχανικὴ τῶν οἰονεῖ στερεῶν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΣΤΑ ΤΕΣΣΕΡΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

1. Tassios, T. P., «Qualification Profiles of Civil Engineers, Serving as Directors of Large Jobsites in Greece», FEANI-OECD Seminar, München, 1973.
2. Τάσιος, Θ. Π., «Ἡ Τεχνοκρατία ἀπειλεῖ τήν Ἐλευθερία μας», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 15 Φεβρ. 1973.
3. ΥΕΕΤ, «Βελτίωση συνθηκῶν ἐργασίας καί προστασίας ἐργαζομένων κ.λ.π.», *Τεχν. Ἐκθεση* 1, 1980.
4. Τάσιος, Θ. Π., «Ἐνθάρρυνση τοῦ δημιουργικοῦ σχεδιασμοῦ στήν ἐκπαίδευση τῶν Πολιτικῶν Μηχανικῶν», *Ροτόντα* (Θεσσαλονίκη), Φθινόπωρο 1978.